

УДК 343.98:347.457

Лещук К.Б.

к.ю.н., доцент кафедри
кримінально-правових
дисциплін та адміністративного
права Харківського економіко-
правового університету

Особливості криміналістичної характеристики злочинів, вчинених у сфері обігу цінних паперів

Анотація. У статті досліджуються особливості та елементи криміналістичної характеристики злочинів, вчинених у сфері обігу цінних паперів. Аналізуються особливості предмету злочину, обстановки, типових груп способів вчинення даного виду злочинів, типологічні особливості злочинців.

Ключові слова: злочини, сфера обігу цінних паперів, криміналістична характеристика, предмет злочину, способи вчинення злочинів.

Аннотация: В статье исследуются особенности и элементы криминалистической характеристики преступлений, совершенных в сфере обращения ценных бумаг. Анализируются особенности предмета преступления, обстановки, типовых групп способов совершения данного вида преступлений, типологические особенности преступников.

Ключевые слова: преступления, сфера обращения ценных бумаг, криминалистическая характеристика, предмет преступления, способы совершения преступлений.

Annotation: The article explores the features and elements of criminological characteristics of crimes committed in the field of securities. The features of the subject of the crime situation and ways of committing typical groups of this type of crime, criminals typological features.

Key words: crimes, the sphere of circulation of securities, criminological characteristics, subject of crime, method of crime committing.

Однією з криміногенних сфер і важко контрольованою з боку правоохоронних органів є сфера обігу цінних паперів. Злочини, вчинені у сфері обігу цінних паперів, є найбільш витонченими злочинами, виявлення і розслідування яких вимагає від правоохоронців знання механізму їх вчинення, який відображується у нау-

кових положеннях, які отримали назву „криміналістична характеристика”. На нашу думку, криміналістична характеристика шахрайств у сфері обігу цінних паперів служить ключовим відправним моментом для побудови методики розслідування даного різновиду злочинів. Але у криміналістичних дослідженнях цим злочинам тільки починає приділятися увага в дослідженнях таких вчених як В.А. Баранов, А.Ф. Волобуєв, В.А. Гамза, Г.А. Матусовський, І.Б. Ткачук та ін.

Аналіз слідчо-судової практики дозволяє зробити висновок про появу нових, більш складних і раніше не відомих правоохоронним органам способів підготовки, вчинення та приховання шахрайств у сфері обігу цінних паперів. Для „озброєння” правоохоронців потрібне вивчення кримінальної практики з формулюванням положень, які мають значення для виявлення і ефективного розслідування злочинів зазначеної категорії. До таких знань належать знання: обстановки вчинення злочинів, предмету зазіхання, способів чинення злочинів і відповідних засобів, типологічних особливостей злочинців, особливостей організованої злочинної групи (якщо злочин в сфері обігу цінних паперів вчинений групою осіб) [1, с. 153].

Особливість структури криміналістичної характеристики злочинів, вчинених у сфері обігу цінних паперів, визначається у тому, що в неї як елемент включаються данні про предмет злочинного зазіхання. Це обумовлюється тим, що предмет злочинного зазіхання, являючи собою ту або іншу річ матеріального світу, у зв'язку з якою або з приводу якої відбувається злочин, багато в чому визначає спосіб і механізм вчинення злочину, служить орієнтиром для встановлення особливостей обстановки вчинення злочину, а у деяких випадках дає певну інформацію про характерні риси особистості злочинця. Тому інформація про цінні папери, що є предметом злочинного зазіхання при вчиненні злочинів на ринку цінних паперів, наявна, як правило, вже на початку розслідування, разом з іншою інформацією зі справи може прояснити окремі сторони способу, механізму й обстановки здійснення даного виду злочинів.

Обстановка вчинення злочинів. Обстановкою вчинення злочинів на ринку цінних паперів є умови функціонування фондового ринку в Україні. Ринок цінних паперів у загальному вигляді можна визначити як сукупність економічних відносин з приводу

випуску і обігу цінних паперів. Цивільний кодекс України (ст. 194) визначає цінний папір як документ, що засвідчує з дотриманням встановленої форми і обов'язкових реквізитів майнові права, здійснення або передача яких можливі тільки при його пред'явленні. На фондовому ринку здійснюється обіг цінних паперів, проводиться укладення цивільно-правових угод, що тягне за собою перехід прав власності на цінні папери. Сьогодні до ринку цінних паперів спрямовані великі фінансові потоки, що неминуче спричинило за собою активізацію діяльності кримінальних структур у даній галузі. Аналіз матеріалів порушених кримінальних проваджень дає підстави для висновку про те, що злочинні угруповання активно освоюють фондовий ринок, що формується. Істотну «допомогу» в цьому їм надають пов'язані з ними керівники фінансових структур. Іноді організовані злочинні формування спеціально для злочинного збагачення виключно з цією метою створюють комерційні структури, які легально займаються операціями з цінними паперами [2, с. 17].

Предмет злочинів. Узагальнення слідчо-судової практики і криміналістичних досліджень дозволяють зробити висновок, що у сфері обігу цінних паперів найбільш поширені економічні злочини, де цінні папери виступають, з одного боку, як предмет зазіхання, а з іншого – як засіб вчинення злочину (у разі використання цінних паперів для отримання майна).

Інформація про цінні папери може свідчити про ступінь поінформованості особи, що скоїла подібний злочин, щодо цінних паперів та ринку цінних паперів. Це сприяє встановленню деяких особистісних особливостей злочинця: віку, освіти, професії й деяких інших. Зокрема, сам факт злочинного заволодіння тими або іншими цінними паперами вказує на поінформованість зловмисника про їхню цінність, можливості даної особи отримати вигоду від використання цих цінних паперів і, отже, про велику ймовірність їх швидкої реалізації іншим учасникам ринку цінних паперів.

Таким чином предметом злочинного посягання при вчиненні злочинів даного виду можуть бути:

1) цінні папери, що викрадаються (або одержується право на них) шляхом обману або зловживання довірою;

2) будь-яке інше майно, яке викрадається (або право на яке отримується) за допомогою використання незабезпечених, дефект-

них та інших подібних цінних паперів шляхом обману або зловживання довірою.

Відповідно до Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок» цінними паперами є: акції, облігації, векселі, чеки, приватизаційні цінні папери та інші документи, які у встановленому порядку віднесені до числа цінних паперів [3]. При чому це можуть бути цінні папери на пред'явника, по яких засвідчувані ними права належать пред'явнику цих цінних паперів (наприклад, ощадний і депозитний сертифікат, коносамент та ін.), іменні цінні папери, по яких засвідчувані ними права належать названій в цих цінних паперах особі (наприклад, іменна акція, простий і перевідний вексель, якщо векседавець помістив в них слова «не наказу» або який-небудь рівнозначний вираз, ощадний і депозитний сертифікат та ін.) або ордерні цінні папери, права по яких належать названій в них особі, що має право саме здійснити ці права або призначити своїм розпорядженням (наказом) іншу уповноважену особу (наприклад, простий і перевідний вексель, виданий без зазначення, що виключає можливість його передачі по індосаменту, коносамент та ін.).

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень вказує на те що цінні папери досить часто виступають предметом злочинного посягання. Після обманного заволодіння цінними паперами злочинці або використовували їх як засіб оплати за товари різних фірм, компаній, або реалізовували за грошовий еквівалент господарюючим суб'єктам, що не мали ніякого уявлення про спосіб, за допомогою якого ці папери опинилися у продавця.

Під іншим майном, що може бути предметом злочинного посягання при вчиненні злочинів в сфері обігу цінних паперів, розуміються речі, включаючи гроші (але в даному випадку, виключаючи цінні папери) і майнові права. Під річчю розуміються предмети матеріального зовнішнього світу, що знаходяться в твердому, рідкому, газоподібному або іншому фізичному стані; предмети зовнішнього (матеріального) світу, що знаходяться в природному стані в природі або створені працею людини, є основним об'єктом в майнових правовідносинах. За допомогою підроблених цінних паперів злочинці намагаються заволодіти грошовими коштами або іншим майном (продовольчі товари, сільгосппродукція електротехніка, автомобілі, автобуси, кольорові метали та ін.). При цьому злочинці використовували різного роду дефектні цінні папери (з

дефектом форми або змісту), докладні цінні папери, цінні папери, не забезпечені грошовими коштами, вигадані (неіснуючі за законодавством), вводячи таким чином на ринок цінних паперів фіктивні цінні папери [4, с. 24]. Таким чином, цінні папери в даному випадку виступали знаряддям злочину.

Групи способів вчинення злочинів. Вивчення матеріалів кримінальних проваджень показує, що злочинцями використовуються досить різноманітні способи вчинення злочинів на ринку цінних паперів, що базується на поєднанні обману і зловживання довірою. Всі виявлені способи можна об'єднати в декілька груп:

1. *Вчинення шахрайства для заволодіння цінними паперами шляхом укладання фіктивного договору купівлі-продажу.* В загальному вигляді суть даної групи способів зводиться до того, що шахраєм укладається договір, по якому він за отримання від контрагента тих або інших цінних паперів зобов'язується надати певний товар (який нібито є у нього) або виконати які-небудь роботи (надати послуги). Переконавши контрагента в необхідності передоплати за даним договором (зокрема, наполяганням на тому, що без цього він не зможе почати поставку товарів, що це необхідно як гарантія виконання зобов'язань контрагентом, що так склалася практика, так завжди робиться і тому подібне), шахрай одержує цінні папери і зникає. Для демонстрації своєї чесності і серйозності, а також для того, щоб виграти час, злочинець може поставити невелику партію товарів або створює видимість виконання деякої частини робіт за договором.

2. *Створення «фінансової піраміди» з подальшим заволодінням коштами інвесторів.* Основна ідея даного способу полягає в створенні організації по типу «фінансової піраміди», що здійснює різні шахрайські маніпуляції з цінними паперами: залучення максимальної кількості грошових коштів від фізичних і юридичних осіб в обмін на випущені даною організацією цінні папери, обіцянка високих прибутків по них (нібито за рахунок ефективного використання залучених грошових коштів) і нетривале виконання цих обіцянок за рахунок залучення ще більшої кількості вкладників. При цьому ніякого «ефективного використання» привертнутих коштів не проводиться, вони не вкладуються в поліпшення або розширення виробництва, а привласнюються шахраями.

3. *Вчинення злочинів на ринку цінних паперів з використан-*

ням підроблених документів та цінних паперів. В першому випадку при вчиненні даного виду злочинів в більшості випадків використовуються підроблені за допомогою комп'ютерно-друкувальної техніки цінні папери, які потім реалізуються за грошові кошти за заниженою ціною, або обмінюються на товарні цінності. В другому випадку для отримання законним шляхом цінних паперів використовуються підроблені документи: паспорти, доручення, виписки з реєстру акціонерів та ін., або надається інформація, підтверджена підробленими документами про наявність у шахраїв цінних паперів.

4. *Вчинення злочинів із застосуванням фіктивних цінних паперів.* На відміну від підроблених фіктивні цінні папери мають формальні атрибути, але не мають під собою фактичних підстав для випуску в обіг. Це в більшості випадків незареєстровані відповідним чином цінні папери, незабезпечені цінні папери (це цінні папери, випущені якою-небудь організацією, у якої немає ніяких реальних коштів для виконання своїх зобов'язань по них), погашені цінні папери (в основному це векселі, які були сплачені векселедавцем, але фактично не вилучені з обігу в результаті їх викрадення), вигадані цінні папери (це неіснуючі за законодавством України цінні папери, як є результатом уяви і винахідливості злочинців), цінні папери, випущені від імені неіснуючих компаній (це цінні папери, емітента яких в реальності немає, а існує він тільки у вигляді назви на подібному цінному папері, співзвучної реально існуючій компанії). Суть даної групи способів полягає в тому, що злочинці, випустивши будь-які з вище вказаних фіктивних цінних паперів, використовують їх як засіб оплати за різні товари, роботи, послуги або як безпосередній цінний товар (як нібито ліквідні цінні папери) при їх продажу.

5. *Вчинення злочинів шляхом видачі завідомо неправильно складеного векселя, неправильно оформлення індосаменту, свідомої зміни, виправлення, псування написів на векселі тощо.* Суть даної групи способів полягає в умисному складанні векселя з дефектом форми (відсутність хоча б одного з реквізитів) або дефектом змісту (неправильна вказівка реквізитів), щоб надалі відмовити в платежі на «законній підставі». Такі дефекти можуть торкатися будь-якого з вексельних реквізитів. Документ, в якому відсутній який-небудь з необхідних реквізитів, не має

сили векселя [4, с. 39].

б. Вчинення злочинів за допомогою спеціально створених комп'ютерних програм чи з використанням мережі Інтернет. Дана група способів вчинення злочинів полягає в створенні спеціальних комп'ютерних програм, за допомогою яких злочинці проникають в бази даних реєстраційних і депозитарних компаній і змінюють на свою користь інформацію, яка там міститься, про власників тих або інших цінних паперів. Потім, звернувшись в ці компанії офіційно, здійснюють продаж приписаних собі цінних паперів, а гроші привласнюють.

Суттєвим елементом криміналістичної характеристики даного виду злочинів будуть і знаряддя вчинення злочинів, а саме комп'ютерна техніка. Вчинення таких злочинів в наш час фактично неможливо без використання комп'ютерної техніки, яка необхідна, як для підробки паперів, так і для проникнення в бази даних, та їх коригування. При цьому в комп'ютерній техніці залишаються сліди вчинених злочинів, що не аби як допомагає в розслідуванні.

Типологічні особливості злочинців. Дані про особу злочинців займають важливе місце в криміналістичній характеристиці злочинів, здійснених у сфері обігу цінних паперів. Злочинці характеризуються як люди, що володіють певними пізнаннями в психології людини і умінням використовувати особливості складу і поведінки людей в певних життєвих ситуаціях. Але злочинці, які вчиняють злочини в сфері обігу цінних паперів, як правило, ще й володіють спеціальними знаннями про цінні папери, ринок цінних паперів, а також певними фінансово-економічними можливостями. Проте обсяг цих знань і досвід практичної діяльності на ринку цінних паперів у них може бути різний. Це дає можливість розділити їх на дві групи: перша – «випадкові злочинці», освіта і діяльність яких не пов'язана з цінними паперами (вони вчиняють злочини при вдалому збігу обставин, їх знання в області цінних паперів поверхневі); друга – злочинці, діяльність яких тісно пов'язана з ринком цінних паперів (це, в основному, люди управлінської ланки різних фінансових структур). В більшості випадків злочини даного виду вчинюються групою осіб.

Наведені положення, звичайно, не вичерпують усіх нюансів механізму вчинення злочинів в сфері обігу цінних паперів, але

можуть слугувати, на мій погляд, вихідними для подальшого дослідження даної проблематики.

Література:

1. Протидія економічній злочинності (Орлов П.І., Волобуєв А.Ф., Осика І.М., Степанюк Р.Л., Зарецька І.М., Едвард Картер, Річард Ворнер). – Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 568 с.
2. Баранов В.Н. Криминалізація ринка цінних бумаг в сфері вексельного оборота // Преступность в сфере кредитно-финансовых отношений на рынке ценных бумаг. Вып. 1: Проблемы борьбы с экономическими преступлениями, совершаемыми с использованием ценных бумаг: Специальный информационно-аналитический бюллетень. – М.: ВНИИ МВД России. – 1998. -С. 13-23.
3. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» Відомості Верховної Ради, 2006, № 31, ст. 268.
4. Гамза В.А., Ткачук И.Б. Преступления в сфере вексельного обращения: криминалистическая характеристика и меры предупреждения. Учебно-практическое пособие. — М.: Изд-ль Шумилова И.И., 2004. – 160 с.
5. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. — Харьков: Консум, 1999. – 480 с.